

ΕΙΣ ΤΟ «ΠΡΟΣΘΕΣ ΗΜΙΝ ΠΙΣΤΙΝ»

Σεβαστοὶ Πατέρες,
Αγαπητοὶ ἀδελφοὶ καὶ συνεργάτες,

Ἄν φέρναμε τὸν ἑαυτό μας στὴ θέση νὰ σκεφθοῦμε καὶ νὰ ἀναρωτηθοῦμε τί θὰ ἐπιλέγαμε νὰ ζητήσουμε ἀπὸ τὸν Χριστό, ἂν βρισκόμασταν μπροστά Του, φοβοῦμαι ὅτι ἡ ἀπάντηση δὲν θὰ ἦταν καθόλου εὐκόλη. Διότι δὲν εἶναι καθόλου εὐκόλο γιὰ μᾶς τοὺς ἀνθρώπους νὰ συλλάβουμε καὶ νὰ κατανοήσουμε αὐτὸ πὸ δὲν μᾶς φαίνεται ἀπλῶς εὐχάριστο, ἀλλὰ καὶ μᾶς συμφέρει πραγματικά, ὥστε αὐτὸ νὰ ποθήσουμε καὶ αὐτὸ νὰ ζητήσουμε ἀπὸ τὸ Χριστόν. Τὰ αἰτήματά μας συμβαίνει πολὺ συχνὰ νὰ εἶναι τόσο ἐπιπόλαια καὶ τόσο παιδαριώδη, ὥστε καὶ ἡμεῖς οἱ ἴδιοι νὰ τὰ σκεφτόμαστε ἀργότερα καὶ νὰ μειδιᾶμε.

Θυμηθῆτε τὸ χαρακτηριστικὸ ἐκεῖνο περιστατικὸ πὸ μᾶς παραδίδουν τὸ *Κατὰ Μᾶρκον* καὶ τὸ *Κατὰ Ματθαῖον* εὐαγγέλιο¹, ὅταν οἱ δύο υἱοὶ τοῦ Ζεβεδαίου, ὁ Ἰάκωβος καὶ ὁ Ἰωάννης, πλησίασαν τὸν Κύριο καὶ τοῦ ζήτησαν νὰ τοὺς κάνει μία χάρη: νὰ τοὺς ἀξιώσει, στὴ στιγμή τῆς δόξας Του, νὰ βρίσκονται ὁ ἓνας στὰ δεξιά Του καὶ ὁ ἄλλος στὰ ἀριστερά Του. Αὐτὸς τοὺς ὁ λόγος ἀποτελεῖ στὴν πραγματικότητα μιὰ ἀπαράμιλλη τραγικὴ εἰρωνεία, τέτοια πὸ εἶναι δύσκολο νὰ βροῦμε ἀνάλογή της ἀκόμα καὶ στὰ κορυφαῖα ἀριστουργήματα τοῦ ἀρχαίου δράματος. Γιατὶ ὅποιος διαβάσει τὸ εὐαγγέλιο γνωρίζει πολὺ καλά ὅτι ἡ στιγμή τῆς δόξας τοῦ Χριστοῦ ἦταν πάνω στὸν σταυρό. Ἀλλὰ οἱ δύο μαθητὲς Του, πὸ τὸ ἀγνοοῦσαν αὐτό, ἔβρισκαν φυσικὸ νὰ τοῦ ζητήσουν, ὡς τὴν πιὸ μεγάλη χάρη, στὴ στιγμή τῆς δόξας Του νὰ βρίσκονται ὁ ἓνας στὰ δεξιά Του καὶ ὁ ἄλλος στὰ ἀριστερά Του. Πολὺ λογικά, ὁ Χριστὸς κούνησε τὸ κεφάλι καὶ τοὺς εἶπε: «*Οὐκ οἶδατε τί αἰτήσθε*» – Δὲν ξέρετε τί ζητᾶτε. Τὸ ἴδιο ἀσφαλῶς θὰ ἄρμοζε νὰ ἀκούσουμε καὶ ἡμεῖς, σὲ πολλὰ ἀπ’ αὐτὰ πὸ τοῦ ζητᾶμε.

Καὶ ὅμως, σὲ μία τουλάχιστον περίπτωση, πὸ μᾶς ἀφηγεῖται τὸ *Κατὰ Λουκᾶν* ἄγιο εὐαγγέλιο², οἱ μαθητὲς τοῦ Χριστοῦ ἔνωσαν τὴ φωνή τους σὲ ἓνα αἶτημα τὸ ὁποῖο νιώθουμε ὅτι καὶ ἡμεῖς θὰ μπορούσαμε καὶ θὰ ἔπρεπε νὰ ἀπευθύνουμε στὸν Κύριο. Ὁ Χριστὸς εἶχε μαζέψει τοὺς μαθητὲς Του καὶ τοὺς μιλοῦσε γιὰ τὰ σκάνδαλα πὸ ἀναπόφευκτα θὰ ἔρχονταν, γιὰ τὴν προσοχή πὸ θὰ ἔπρεπε νὰ ἐπιδείξουν, γιὰ τὴ διάκριση πὸ θὰ ἔπρεπε νὰ ἔχουν. Καὶ τότε οἱ ἀπόστολοι, διαβάζουμε, μὲ ἓνα στόμα, εἶπαν στὸν Κύριο ἓναν λόγο πὸ καὶ ἡμεῖς νιώθουμε τὴν ἀνάγκη νὰ βγεῖ ἀπὸ τὴν ψυχὴ καὶ τὰ χεῖλη μας: Κύριε, τοῦ εἶπαν, «*Πρόσθεσ ἡμῖν πίστιν*» – «*Δώσέ μας περισσότερη πίστιν*»³.

Λοιπὸν, «*Πρόσθεσ ἡμῖν πίστιν*». Αὐτὸ εἶναι τὸ αἶτημα πὸ θὰ ἔπρεπε νὰ βρισκεται στὰ χεῖλη μας κάθε μέρα καὶ ὥρα τῆς ζωῆς μας. Καὶ σήμερα ἴσως περισσότερο παρὰ ποτέ.

* * *

Σε κάποιους, ἀσφαλῶς, θὰ ἔμοιαζε παράδοξο νὰ ζητᾶμε πίστη στὴν ἐποχὴ μας. Δὲν βρίσκονται ἴσως τέτοιοι ἀνάμεσά μας, ἀλλὰ, γιὰ νὰ εἶναι ὁ λόγος μας συγκροτημένος, πρέπει νὰ ἀπαντήσουμε καὶ σὲ αὐτούς. Σὲ αὐτοὺς ποὺ θὰ μᾶς εἰρωνεύονταν, λέγοντας ὅτι, ἐπιτέλους, δὲν ζοῦμε πιά στὴν ἐποχὴ τοῦ «Πίστευε καὶ μὴ ἐρεύνα». Ζοῦμε στὴν ἐποχὴ τῆς ἐπιστήμης, τῆς πληροφορίας, τῆς ἔκρηξης τῆς τεχνολογίας. Σὲ αὐτὴν τὴν ἐποχὴ, θὰ μᾶς ἔλεγαν, ἔρχεστε ἐσεῖς καὶ λέτε, «Πρόσθετε ἡμῖν... πίστιν»;

Καὶ ὅμως, ἀπαντᾶμε, παντοῦ στὴ ζωὴ μας, σήμερα ὅπως καὶ πάντοτε, σκοντάφτουμε πάνω στὴν πίστη. Αὐτὸ εἶναι κάτι ποὺ πρέπει νὰ καταλάβουμε.

Πρῶτ' ἀπ' ὅλα, σκοντάφτουμε πάνω στὴν πίστη στὴν καθημερινὴ μας, πρακτικὴ ζωὴ. Διότι ἔστω ὅτι πίστη εἶναι αὐτὸ ποὺ λέει ὁ Παῦλος: «ἐλπίζομένων ὑπόστασις, πραγμάτων ἔλεγχος οὐ βλεπομένων»⁴. Ἄν τὸ καλοσκεφθοῦμε, ὅ,τι κάνουμε στὴ ζωὴ μας τὸ κάνουμε, ποντάροντας ἀκριβῶς στὴν πίστη. Αὐτὸ ἐννοεῖ ὁ ἅγιος Κύριλλος Ἱεροσολύμων, ὅταν γράφει ὅτι «πάντα τὰ ἐν τῷ κόσμῳ τελούμενα, καὶ τὰ ὑπὸ τῶν ἀλλοτριῶν τῆς Ἐκκλησίας, τῇ πίστει τελεῖται»⁵, ὅτι δηλαδὴ ὅλα ὅσα γίνονται στὸν κόσμος, καὶ ἀπὸ αὐτοὺς ποὺ βρίσκονται ἔξω ἀπὸ τὴν Ἐκκλησία, γίνονται μὲ τὴν πίστη. Καὶ ἐσεῖς, γιὰ παράδειγμα, δὲν θὰ ξεκινούσατε νὰ ἔρθετε σήμερα ἐδῶ, ἂν δὲν ὑποθέτατε – μὲ τὴν πίστη βεβαίως καὶ ὄχι μὲ κάποια γνώση– ὅτι θὰ φθάσετε. Κι οὔτε τὴν ὅποια δουλειά σας θὰ ξεκινούσατε, ἂν ἔλειπε ἡ πίστη ὅτι θὰ τὴν προχωρήσετε. Καὶ γενικά, ὅ,τι ἀναλαμβάνουμε στὴ ζωὴ μας τὸ ἀναλαμβάνουμε, ποντάροντας ἀκριβῶς στὴν πίστη ὅτι αὐτὸ θὰ ἔλθει σὲ αἴσιο πέρας. Ἕνας ἄνθρωπος χωρὶς πίστη θὰ ἦταν ἓνας ἄνθρωπος παραιτημένος, καταθλιπτικός, δυσλειτουργικός, ποὺ ποτέ του δὲν θὰ ἀναλάμβανε τίποτα. Ἀντιλαμβάνεσθε ὅτι καὶ μὲ αὐτὴ τὴν ἔννοια τῆς πίστεως, τὴν πρακτικὴ καὶ διόλου μεταφυσικὴ, θὰ ἄρμοζε νὰ εἶναι πρώτη εὐχὴ μας τὸ «Πρόσθετε ἡμῖν πίστιν».

Στὴν πίστη ὅμως δὲν σκοντάφτουμε μόνο στὴν καθημερινὴ μας, πρακτικὴ ζωὴ ὅσο παράδοξο καὶ ἂν μοιάζει αὐτὸ ποὺ θὰ ποῦμε, ὅσο καὶ ἂν εἶναι δύσκολο νὰ γίνῃ κατανοητὸ ἀπὸ ἓνα εὐρύτερο κοινό, στὴν πίστη σκοντάφτουμε ἀκόμα καὶ στὴν ἴδια τὴν ἐπιστήμη. Θέλω νὰ πῶ τὸ ἐξῆς: Ἄν πίστη εἶναι ἡ «ἀπράγμων συναίνεσις», ὅπως γράφει ὁ ἅγιος Γρηγόριος ὁ Θεολόγος⁶, ἢ «ἡ πρὸς τὰ μὴ κατελιημμένα συγκατάθεσις», ὅπως γράφει ὁ Εὐάγγελος ὁ Ποντικός⁷, δὲν φαντάζεσθε σὲ ποιὸ βαθμὸ αὐτὴ ἢ «ἀπράγμων συναίνεσις» καὶ ἢ «πρὸς τὰ μὴ κατελιημμένα συγκατάθεσις» εἶναι παρούσα στὴν ἐπιστήμη. Κάθε ἐπιστήμη ξεκινᾷ ἀπὸ ἀναπόδεικτες ἀρχές καὶ κτίζει πάνω σὲ αὐτές. Ὁρθότατα παρατηρεῖ ὁ Μέγας Βασίλειος: «Ἀνάγκη γὰρ ἐκάστης μαθήσεως ἀνεξετάστους εἶναι τὰς ἀρχὰς τοῖς μανθάνουσιν»⁸. Καὶ ὡς πρῶτο παράδειγμα φέρει τὴ γεωμετρία. Πραγματικά, πολὺ ἀμφιβάλλω ἂν θὰ μπορούσε νὰ φέρει πιὸ εὐστοχο παράδειγμα. Ἡ λεγόμενη εὐκλείδεια γεωμετρία ξεκινáει ἀπὸ μικρὸ ἀριθμὸ ἀναπόδεικτων ἀξιωματιῶν καὶ οἰκοδομεῖ πάνω σὲ αὐτὰ ἓνα περίτεχνο οἰκοδόμημα, ποὺ μοιάζει σχεδὸν αὐτονόητο· καὶ ὅμως, σήμερα γνωρίζουμε ὅτι, ἂν στὴ θέση τῶν ἀξιωματιῶν τῆς βάλεις ἄλλα, θὰ ὀδηγηθεῖς σὲ μιὰ ἐντελῶς διαφορετικὴ γεωμετρία.

Ἀλλὰ, θὰ μᾶς ποῦν, δὲν μιλάμε ἐδῶ γιὰ αὐτὴν τὴν πίστη, γιὰ τὰ ἀξιώματα ποὺ βρίσκονται στὰ θεμέλια τῆς ἐπιστήμης. Δὲν μιλάμε οὔτε γιὰ τὴν πρακτικὴ πίστη, χωρὶς τὴν ὅποια, ἔστω, δὲν μπορούμε νὰ κάνουμε. Μιλάμε γιὰ τὴ μεταφυσικὴ πίστη, τὴν περὶ τοῦ Θεοῦ πίστη· αὐτὴ εἶναι ποὺ λέμε ὅτι περιττεύει στὴν ἐποχὴ μας, τὴν ἐποχὴ τῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς τεχνολογίας. Σὲ αὐτὴ τὴν ἐποχὴ, εἶναι ἀνόητο νὰ πιστεύει κανεὶς καὶ νὰ κτίζει πάνω στὴν πίστη.

Ἦε λοιπὸν καὶ ἐδῶ, ἀπαντᾶμε, εἴτε τὸ θέλουμε εἴτε ὄχι, εἴτε μᾶς ἀρέσει εἴτε ὄχι, οἱ ἄνθρωποι εἴμαστε καταδικασμένοι νὰ κτίζουμε πάνω στὴν πίστη. Μοιάζει παράδο-

ξο αὐτὸ ποὺ θὰ ποῦμε, ἀλλὰ, ὅταν φθάνουμε στὸ ἐρώτημα περὶ τοῦ Θεοῦ, ὅλοι πιστεύουν, καὶ μάλιστα ἐξίσου. Καὶ δέστε τί ἐννοοῦμε: Ὁ ἓνας ἀσφαλῶς μπορεῖ νὰ δέχεται ὅτι ὑπάρχει Θεός, ὁ ἄλλος ὄχι. Κανένας ὅμως ἀπὸ τοὺς δύο δὲν μπορεῖ νὰ ἀποδείξει αὐτὸ ποὺ δέχεται. Ἀπλούστατα, ὁ ἓνας πιστεύει ὅτι ὑπάρχει Θεός, ὁ ἄλλος πιστεύει ὅτι δὲν ὑπάρχει Θεός. Ἀλλὰ καὶ οἱ δύο ἐξίσου πιστεύουν. Ὑπ' αὐτὴ τὴν ἔννοια, ὅταν φθάνουμε στὸ ἐρώτημα περὶ τοῦ Θεοῦ, πραγματικά δὲν ὑπάρχει πιστὸς καὶ ἄπιστος. Ὅλοι οἱ ἄνθρωποι τοποθετοῦνται πάνω σὲ αὐτὸ μὲ τὴν πίστη.

Τὰ παραπάνω εἶναι μικρὲς ἀλλὰ ἀναγκαῖες διευκρινίσεις ποὺ πρέπει νὰ ἔχουμε κατὰ νοῦν, ὅταν ξεκινᾶμε νὰ μιλήσουμε γιὰ τὸ θέμα τῆς πίστεως. Διότι ἐνῶ πολλοὶ σήμερα, πράγματι, περιφρονοῦν τὴν πίστη ὡς κάτι τὸ ἐπιπόλαιο καὶ ἀνορθολογικὸ ποὺ δὲν ἔχει θέση στὴν ἐποχὴ μας, τελικὰ ἀποδεικνύεται ὅτι τὸ πέρα γιὰ πέρα ἐπιπόλαιο καὶ ἀνορθολογικὸ δὲν εἶναι ἄλλο... ἀπὸ αὐτὸ ἀκριβῶς ποὺ οἱ ἴδιοι λένε.

* * *

Ἄς ἔλθουμε ὅμως στὸ αἶτημα τῶν ἀποστόλων: «*Πρόσθετε ἡμῖν πίστιν*». Καὶ ἂς ἀρχίσουμε ἀπὸ μιὰ φαινομενικὰ ἀπλοϊκὴ ἐρώτηση: Τί σημαίνει «*Πρόσθετε ἡμῖν πίστιν*»; Αὐτονόητο, θὰ πεῖτε: σημαίνει: «*Δώσέ μας περισσότερη πίστη*». Ναί, ἀλλὰ τί σημαίνει «*περισσότερη πίστη*»; Πραγματικά, ἂν πίστη στὸν Θεὸ εἶναι ἀπλῶς ἡ καταφατικὴ ἀπάντηση στὸ ἐρώτημα ἂν ὑπάρχει Θεός, τότε τί πάει νὰ πεῖ «*περισσότερη πίστη*»; Αφοῦ ἡ ἀπάντησή μας στὸ ἐρώτημα ἂν ὑπάρχει Θεός δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι παρὰ εἴτε ναι εἴτε ὄχι· δὲν ὑπάρχει περισσότερο ἢ λιγώτερο ναι ἢ ὄχι. Οὔτε πάλι ὁ Θεὸς μπορεῖ νὰ ὑπάρχει περισσότερο ἢ λιγώτερο· εἴτε ὑπάρχει εἴτε δὲν ὑπάρχει. Τί πάει νὰ πεῖ, λοιπὸν, «*περισσότερη πίστη*»;

Ἄν θὰ ἔπρεπε νὰ ἀπαντήσουμε σὲ αὐτὸ τὸ ἐρώτημα μονολεκτικά, θὰ λέγαμε ὅτι «*περισσότερη πίστη*» σημαίνει περισσότερη *συνέπεια*: Ναί, δεχόμαστε ὅτι ὑπάρχει Θεός. Πόσο ὅμως συνεπεῖς εἴμαστε σὲ αὐτὴ μας τὴν παραδοχὴ; πόσο ἐπιτρέπουμε στὴν παρουσία τοῦ Θεοῦ νὰ χρωματίζει ὅλη μας τὴ ζωὴ καὶ ὅλες μας τὶς ἐπιλογές;

Θὰ φέρουμε ἐδῶ δύο παραδείγματα, γιὰ νὰ ἐξηγήσουμε τί ἐννοοῦμε, ὅταν μιλάμε γιὰ συνέπεια. Καὶ τὰ δύο εἶναι ἀντλημένα ἀπὸ τὸν Μέγα Βασίλειο.

Παράδειγμα πρῶτο: Ἄν ἄκουγες, γράφει ὁ Μέγας Βασίλειος, ὅτι στὴν ἐκκλησία μοιράζουν χρυσάφι, ἀσφαλῶς δὲν θὰ ἔλεγες, «*Δὲ βαριέσαι· θὰ πάω καὶ μοῦ δώσουν αὔριο*» – μὲ τὰ λόγια τοῦ Μεγάλου Βασιλείου, «*εἰ χρυσὸν τῇ ἐκκλησίᾳ διένεμον, οὐκ ἂν μοι εἶπες· αὔριον ἦζω, καὶ αὔριον δώσεις*». Ἀλλὰ τί θὰ ἔκανες; Θὰ ἔσπευδες καὶ θὰ ζητοῦσες πιεστικὰ τὸ χρυσάφι ποὺ σοῦ ἔταξαν καὶ μάλιστα θὰ δυσφοροῦσες, ἂν ἡ διανομὴ καθυστεροῦσε. Τώρα ὅμως, ποὺ στὴν ἐκκλησία δὲν προσμένεις νὰ πάρεις ὑλικὸ πλοῦτο, ἀλλὰ, ὅπως γράφει ὁ Μέγας Βασίλειος, «*ψυχῆς καθαρότητα*», κάτι ποὺ θεωρητικὰ λές ὅτι ἀξίζει περισσότερο ἀπὸ ὅλο τὸ χρυσάφι τοῦ κόσμου, ὄχι δὲν σπεύδεις, ἀλλὰ ψάχνεις καὶ βρίσκεις χίλιες προφάσεις καὶ χίλιους λόγους νὰ μὴν πᾶς⁹. Τί ἄλλο εἶναι αὐτό, ἂν ὄχι ἀσυνέπεια;

Παράδειγμα δεῦτερο: Γιατί, ἐρωτᾷ ὁ Μέγας Βασίλειος τὸν πλούσιο τοῦ εὐαγγελίου, στεναχωριέσαι καὶ νιώθεις ἓνα δάγκωμα στὴν ψυχὴ, ὅταν ἀκοῦς τὸ «*Πώλησόν σου τὰ ὑπάρχοντα*»¹⁰; Ἀκόμη καὶ ἂν ὅλα αὐτὰ μποροῦσες νὰ τὰ πάρεις μαζί σου στὴ μέλλουσα ζωὴ, καὶ πάλι αὐτὰ δὲν θὰ ἄξιζαν τίποτα προστὰ στὰ ἐκεῖ ἀγαθὰ· ἂν τώρα εἶναι καὶ ἀνάγκη νὰ μείνουν ἐδῶ, γιατί νὰ μὴν τὰ πωλήσουμε, γιὰ νὰ πάρουμε τὸ κέρδος ποὺ μποροῦμε νὰ πάρουμε ἀπὸ αὐτά; Καὶ συνεχίζει ὁ Μέγας Βασίλειος (θὰ τὸ

ποῦμε με σημερινούς ὄρους): Ὅταν δίνεις πλῆθος χρημάτων καὶ ἀγοράζεις ἓνα αὐτοκίνητο, ἄς ποῦμε –ὁ Μέγας Βασίλειο γράφει ἓνα ἄλογο–, ὄχι δὲν λυπᾶσαι, ἀλλὰ καὶ τό 'χεις καύχημά σου ὅτι ἔκανες καλὴ ἀγορὰ καὶ πετᾷς ἀπὸ τῆς χαρᾶς σου· πῶς λοιπόν, ὅταν καλεῖσαι νὰ δώσεις λίγα ἀπὸ αὐτὰ ποῦ ὁ ἴδιος ἀναγνωρίζεις ὅτι εἶναι φθαρτὰ καὶ νὰ πάρεις σὲ ἀντάλλαγμα βασιλεία οὐρανῶν, ὄχι δὲν χαίρεσαι, ἀλλὰ σοῦ ἔρχονται δάκρυα καὶ ἀρνεῖσαι καὶ ἐπινοεῖς χίλιες προφάσεις γιὰ ἔξοδα ποῦ ἔχεις νὰ κάνεις;¹¹ Τί ἄλλο εἶναι αὐτό, ἂν ὄχι ἀσυνέπεια;

Ἴδου λοιπόν τί σημαίνει «περισσότερη πίστη». Ἡ πίστη μπορεῖ νὰ εἶναι πραγματι περισσότερη ἢ λιγώτερη, ἀνάλογα με τὸ πόσο συνεπεῖς εἴμαστε στὴν ἀφετηριακὴ μας παραδοχὴ ὅτι, ναί, ὑπάρχει Θεός· ἀνάλογα με τὸ πόσο εἴμαστε πρόθυμοι νὰ ἀφήσουμε αὐτὴ τὴν παραδοχὴ νὰ ἀγκαλιάσει καὶ νὰ χρωματίσει ὅλη μας τὴ ζωὴ καὶ ὅλες μας τὶς ἐπιλογές. Αὐτὸ εἶναι τὸ μέτρον τῆς πίστεως. Ἀλλὰ αὐτὴ ἢ συνέπεια δὲν εἶναι εὐκόλο πρᾶγμα. Γι' αὐτὸ καὶ ὁ πατέρας ἐκεῖνος τοῦ δαιμονισμένου νέου γιὰ τὸν ὁποῖο διαβάζουμε στὸ *Κατὰ Μάρκον* εὐαγγέλιο, ὅταν ἄκουσε τὸν Χριστὸ νὰ τοῦ λέει τὸ «εἰ δύνασαι πιστεῦσαι, πάντα δυνατὰ τῷ πιστεύσαντι», ἀναφώνησε μετὰ δακρύων, «Πιστεύω, Κύριε· βοήθει μου τῇ ἀπιστίᾳ»¹². Πόσες φορές, ἀλήθεια, δὲν νιώθουμε τὴν ἀνάγκη νὰ ἀναφωνήσουμε καὶ ἐμεῖς τὸ ἴδιο, καὶ ἐμεῖς μετὰ δακρύων; Πρακτικὰ, αὐτὸ ποῦ μᾶς λείπει εἶναι ἢ συνέπεια.

Σὲ τελικὴ ἀνάλυση, λοιπόν, «περισσότερη πίστη» σημαίνει περισσότερη συνέπεια. Αὐτὸ πρέπει νὰ ἔχουμε κατὰ νοῦν, ὅταν, καὶ ἐμεῖς με τὴ σειρά μας, παρακαλοῦμε τὸν Θεό: «Πρόσθετες ἡμῖν πίστιν». Ναί, ὁ Θεὸς δὲν μπορεῖ νὰ ὑπάρχει περισσότερο ἢ λιγώτερο· μπορεῖ ὅμως νὰ εἶναι περισσότερο ἢ λιγώτερο παρὼν στὴ ζωὴ μας, ἀνάλογα με τὸν χῶρο ποῦ ἐμεῖς θὰ τοῦ ἀφήσουμε νὰ κατοικήσει μέσα μας· διότι δὲν πρέπει νὰ ξεχνᾶμε ὅτι στόχος μας πρέπει νὰ εἶναι τὸ «κατοικῆσαι τὸν Χριστὸν διὰ τῆς πίστεως ἐν ταῖς καρδίαις ὑμῶν», ὅπως λέγει ὁ Παῦλος¹³.

* * *

Ἐπὶ ὑπάρχει καὶ κάτι ἄλλο ποῦ πρέπει νὰ ποῦμε ἐδῶ, κάτι ποῦ συνδέεται στενότερα με τὰ ὅσα λέμε γιὰ τὴν πίστη καὶ τὴ συνέπεια. Ἐπὶ ὑπάρχουν πολλοὶ σήμερα, δυστυχῶς ὅλο καὶ περισσότεροι, οἱ ὁποῖοι πολὺ ἀπλᾶ... ἀποφεύγουν νὰ τοποθετηθοῦν πάνω στὸ ἐρώτημα ἂν ὑπάρχει ἢ δὲν ὑπάρχει Θεός. Λένε: «Μπορεῖ νὰ ὑπάρχει Θεός· μπορεῖ καὶ νὰ μὴν ὑπάρχει· γιατί πρέπει ἐγὼ νὰ τοποθετηθῶ πάνω σὲ αὐτό;».

Λάθος! Δὲν μπορούμε νὰ ξεφύγουμε ἀπὸ τὸ ἐρώτημα ἂν ὑπάρχει ἢ δὲν ὑπάρχει Θεός. Ἐπὶ τὸ κάνουμε, με τὴν κουτοπόνηρη λογικὴ μας, πρακτικὰ ἔχουμε ἐπιλέξει νὰ πιστεύουμε ὅτι δὲν ὑπάρχει Θεός. Διότι δὲν μπορεῖ νὰ ὑπάρχει Θεός, καὶ νὰ μὴν μᾶς ἀφορᾷ· ἂν ὑπάρχει, πρέπει νὰ μᾶς ἀφορᾷ. Ἀπὸ τὴ στιγμὴ λοιπόν ποῦ ἐπιλέγουμε νὰ λέμε ὅτι δὲν μᾶς ἀφορᾷ καὶ ζοῦμε χωρὶς Θεό, πρακτικὰ ὄχι ἀπλῶς ἔχουμε ἐπιλέξει νὰ πιστεύουμε ὅτι δὲν ὑπάρχει Θεός, ἀλλὰ καὶ πάνω σὲ αὐτὴν ἀκριβῶς τὴν πίστη ἔχουμε οἰκοδομήσει ὁλόκληρη τὴ ζωὴ μας.

Προσοχή, λοιπόν! Ὅταν φθάνουμε στὸ ἐρώτημα ἂν ὑπάρχει ἢ ὄχι Θεός, δὲν μπορούμε νὰ ψηφίσουμε... «παρῶν». Εἶναι σὰν νὰ πέφτουμε ἀπὸ ἓναν γκρεμὸ καὶ νὰ βλέπουμε ἓνα χέρι νὰ ἐκτείνεται πρὸς τὸ μέρος μας, γιὰ νὰ πιαστοῦμε ἀπὸ αὐτὸ καὶ νὰ μὴν πέσουμε. Εἴτε θὰ κρατηθοῦμε ἀπὸ αὐτό, εἴτε ὄχι. Ἐπὶ, μέσα στὴν κουτοπονηριά μας, γυρέψουμε νὰ ἀποφύγουμε νὰ ἀποφασίσουμε ἂν θὰ κρατηθοῦμε ἢ δὲν θὰ κρατη-

θοῦμε, ἀντιλαμβάνεσθε ὅτι αὐτὸ εἶναι ἓνα καὶ τὸ αὐτὸ μὲ τὸ νὰ ἐπιλέξουμε νὰ μὴν κρατηθοῦμε. Καὶ τότε, βεβαίως, ὁ γκρεμὸς εἶναι ὅλος δικός μας.

Γι' αὐτὸ, Θεέ μου, «*πρόσθετε ἡμῖν πίστιν*». Ἡ κουτοπόνηρη προσπάθεια νὰ ἀποδράσουμε ἀπὸ τὸ ἐρώτημα ἂν ὑπάρχει ἢ δὲν ὑπάρχει Θεός, τόσο συχνὴ στὴν ἐποχὴ μας, εἶναι ἡ βάση καὶ τὸ θεμέλιο γιὰ αὐτὸ πού ἡ ἀσκητικὴ γραμματεία ὀνομάζει «*ἀκηδία*», ἀπὸ τὸ στερητικὸ *ἀ-* καὶ τὸ ρῆμα *κῆδομαι*, πού σημαίνει φροντίζω, ἐνδιαφέρομαι, μεριμνῶ. Καὶ ἡ *ἀκηδία*, ἡ πλήρης ἔλλειψη φροντίδας καὶ ἐνδιαφέροντος, εἶναι τὸ φοβερώτερο ἀπὸ ὅλα τὰ πάθη· γιατί, ὅπως ἐξηγεῖ ὁ ἅγιος Ἰωάννης τῆς Κλίμακος, τὰ μὲν ἄλλα πάθη ἀντιμετωπίζονται μὲ μία ἀρετὴ τὸ καθένα· ἡ *ἀκηδία* ὁμως εἶναι «*περικεκτικὸς θάνατος*»¹⁴.

* * *

Τὰ παραπάνω μᾶς ὑποδεικνύουν ἓναν ἀκόμη λόγο γιὰ τὸν ὁποῖο νιώθουμε τὴν ἀνάγκη νὰ ζητήσουμε περισσότερη πίστη. «*Πρόσθετε ἡμῖν πίστιν*», Κύριε, γιὰ νὰ μᾶς θωρακίσαις ἀπέναντι στὰ πάθη καὶ τὶς κακίες τῆς ψυχῆς.

Δὲν θὰ ἦταν ὑπερβολὴ νὰ ποῦμε ὅτι ἡ ἀπιστία εἶναι ἡ κοινὴ μητέρα ὅλων τῶν παθῶν. Ὁ ἅγιος Παΐσιος ἔλεγε χαρακτηριστικά: «*Οἱ ἄνθρωποι δὲν πιστεύουν, γι' αὐτὸ ὁρμοῦν στὴν ἁμαρτία. Ὅλο τὸ κακὸ ἀπὸ 'κεῖ ξεκινάει, ἀπὸ τὴν ἀπιστία. Δὲν πιστεύουν στὴν ἄλλη ζωὴ, ὁπότε δὲν ὑπολογίζουν τίποτε*»¹⁵. Γιὰ παράδειγμα, γράφει ὁ Μέγας Βασίλειος, ἡ ἀπιστία εἶναι ἡ μητέρα τῆς πορνείας («*μήτηρ ἐστὶ πορνείας ἡ ἀπιστία*»)· γιατί ἂν κάποιος πιστεύει ὅτι ὁ Θεὸς εἶναι πανταχοῦ παρὼν, ἐποπτεύει τὰ πάντα καὶ μάλιστα γνωρίζει καὶ τὰ κρύφια τῶν ἀνθρώπων, πῶς θὰ βάλει μέσα του τὴν πονηρὴ σκέψη, ἢ, ἀκόμα χειρότερα, θὰ προχωρήσει στὴν κακὴ πράξη;¹⁶ Τὸ ἴδιο ἰσχύει καὶ σὲ κάθε ἄλλο πάθος. Διότι ἡ ἀπιστία εἶναι ἡ κοινὴ μητέρα ὅλων τῶν παθῶν.

Καὶ ἀντιστρόφως, ἡ πίστη εἶναι ἡ κοινὴ μητέρα ὅλων τῶν ἀρετῶν. Ὅπως γράφει ἓνας ἀπὸ τοὺς σπουδαίους ἐκπροσώπους τῆς ἐλληνοχριστιανικῆς φιλοσοφίας, ὁ Κλήμης ὁ Ἀλεξανδρεὺς, ἔτσι μόνο θὰ παραμείνει κάποιος μακριὰ ἀπὸ τὶς πτώσεις, ἂν νιώθει ὅτι πάντα δίπλα του εἶναι παρὼν ὁ Θεός («*Οὔτω γὰρ μόνως ἀπῴως τις διαμενεῖ, εἰ πάντοτε αὐτῷ συμπαρεῖναι νομίζοι τὸν Θεόν*»¹⁷). Γι' αὐτὸ καὶ Ἀπόστολος Παῦλος μᾶς καλεῖ στὴν *Πρὸς Ἐφεσίους* ἐπιστολὴ νὰ στεκόμαστε: «*ἐπὶ πᾶσιν ἀναλαβόντες τὸν θυρεὸν τῆς πίστεως, ἐν ᾧ δυνησόμεθα πάντα τὰ βέλη τοῦ πονηροῦ τὰ πεπυρωμένα σβέσαι*»¹⁸.

Ἡ πίστη –καὶ ἐννοοῦμε βεβαίως τὴ γνήσια, τὴν ἀληθινὴ, τὴ συνεπῆ πίστη– δὲν μπορεῖ παρὰ νὰ ἐκδηλώνεται στὴν πράξη. Γιατί, ὅπως γράφει ὁ ἅγιος Γρηγόριος Νύσσης, «*ἡ πίστις τὴν ἀδελφὴν ἑαυτῆς, τὴν ἀγαθὴν πολιτείαν ἐπιζητεῖ*»¹⁹. Πίστη πού δὲν ἀνθίζει στὸν βίον ὡς ἀρετὴ εἶναι αὐτὴ γιὰ τὴν ὁποία διαβάζουμε στὴν *Καθολικὴ ἐπιστολὴ* τοῦ Ἰακώβου ὅτι «*ἡ πίστις χωρὶς τῶν ἔργων νεκρὰ ἐστὶ*»²⁰. Μιὰ τέτοια, κενὴ καὶ ἄκαρπη πίστη δὲν θὰ ξέφευγε ἀπὸ τὴν ἀπλὴ παραδοχὴ ὅτι ὑπάρχει Θεός, γιὰ τὴν ὁποία ὁ ἀδελφόςθεος Ἰακώβος ἔχει κάθε δίκιο νὰ λέει ὅτι, μὲ αὐτὴ τὴν ἐννοια, «*καὶ τὰ δαιμόνια πιστεύουσι καὶ φρίσσουσι*»²¹. Ἡ γνήσια ὁμως πίστη, ἡ ἀληθινὴ πίστη, ἡ συνεπὴς πίστη, δὲν μπορεῖ παρὰ νὰ εἶναι «*πίστις δι' ἀγάπης ἐνεργουμένη*», ὅπως γράφει ὁ Παῦλος στὴν *Πρὸς Γαλάτας* ἐπιστολὴ²².

Αὐτὴ τὴν πίστη ἀναζητοῦμε. Τὴ δύναμη, ὅπως ἔγραφε ὁ πατὴρ Εὐσέβιος Μαθόπουλος, «*δι' ἧς ὁ Χριστιανὸς πολεμεῖ καὶ ἀποφεύγει τὴν ἁμαρτίαν καὶ ἐργάζεται καὶ*

κατορθώνει πᾶσαν ἀρετήν»²³. «Πρόσθετε ἡμῖν πίστιν», Κύριε, γιὰ νὰ μᾶς θωρακίσεις ἀπέναντι στὰ πάθη καὶ τὶς κακίες τῆς ψυχῆς, γιὰ νὰ μᾶς στερεώσεις στὴν ἀρετή.

* * *

Ἐπὶ ἔτι καὶ μία ἀκόμη ἔννοια ὑπὸ τὴν ὁποία θὰ μπορούσαμε νὰ δοῦμε τὸ «Πρόσθετε ἡμῖν πίστιν», τὸ αἶτημα δηλαδὴ γιὰ περισσότερη πίστη. Σύμφωνα μὲ αὐτὴν, ἀνάμεσα στὴ λιγώτερη καὶ τὴν περισσότερη πίστη δὲν ὑπάρχει ἀπλῶς καὶ μόνον ποσοτικὴ διαφορά· ὑπάρχει μιὰ διαφορὰ βαθύτατα ποιοτικὴ.

Γιὰ νὰ τὸ καταλάβουμε αὐτό, εἶναι χρήσιμο νὰ θυμηθοῦμε ἐδῶ τὴ διάκριση ποὺ ἔκανε ὁ Ἀλέξανδρος Τσιριντάνης, μιλώντας γιὰ τὴν προσευχή, ἀνάμεσα στὴ «μικρὴ» καὶ τὴ «μεγάλῃ» πίστη: Ἡ «μικρὴ» πίστη, ὅπως ἐξηγοῦσε ὁ ἀείμνηστος Καθηγητὴς, μᾶς λέει ὅτι ὁ Θεὸς θὰ φέρει τὰ πράγματα ὅπως τὰ θέλουμε. Ἡ «μεγάλῃ» πίστη, ἀπὸ τὴν ἄλλη, μᾶς λέει ὅτι θὰ θέλουμε τὰ πράγματα ὅπως θὰ τὰ φέρει ὁ Θεός. Σίγουρα, καὶ ἡ «μικρὴ» πίστη βρίσκεται παραπάνω ἀπὸ τὴν ἀπιστία· ἀλλὰ οὔτε αὐτὴ ἀντέχει. Ὁ ἄνθρωπος ἔχει ἀνάγκη νὰ φθάσει στὴ μεγάλη πίστη. Καὶ εἶναι ἀληθινὰ μακάριος ὁ ποῖος ἔχει φθάσει σὲ αὐτήν. Διότι πραγματικὴ πίστη δὲν εἶναι νὰ λὲς ὅτι ὁ Θεὸς θὰ κάνει ὅ,τι θέλω· πραγματικὴ πίστη εἶναι νὰ λὲς ὅτι θὰ θέλω ὅ,τι κάνει ὁ Θεός²⁴.

Εἶναι σημαντικό νὰ καταλάβουμε αὐτὴ τὴ διαφορὰ, διότι σχεδὸν ὅλοι μας, τὶς περισσότερες τοῦλάχιστον φορές, μένουμε στὴ «μικρὴ» πίστη. Στὴν προσευχή μας μοιάζουμε νὰ ὑποβάλλουμε στὸν Θεὸ ἕναν κατάλογο αἰτημάτων, ζητώντας ἀπὸ Αὐτὸν ἀπλῶς νὰ βάλει τὴν ὑπογραφή του. Ὅσο κι ἂν στὴν Κυριακὴ προσευχὴ διδασκόμαστε νὰ λέμε «Γενηθήτω τὸ θέλημά σου»²⁵, ἐμεῖς στὴν πράξη, τὶς περισσότερες τοῦλάχιστον φορές, στεκόμαστε μπροστὰ στὸν Θεὸ μὲ ἕνα κατὰ βάσιν αἶτημα: «Γενηθήτω τὸ θέλημά μου».

Θὰ φέρω ἕνα παράδειγμα, γιὰ νὰ δοῦμε πόσο μεγάλη εἶναι ἡ διαφορὰ. Πρὶν ἀπὸ λίγες μόνο μέρες, πολλὲς οἰκογένειες περνοῦσαν τὸν Γολγοθᾶ τῶν Πανελλαδικῶν Ἐξετάσεων. Δὲν χρειάζεται νὰ σᾶς πῶ πόσο μεγάλη ἀγωνία προκαλεῖ αὐτὸς ὁ Γολγοθᾶς, σὲ ὅλη ἀσφαλῶς τὴν οἰκογένεια, ἀλλὰ βέβαια κυρίως στὰ ἴδια τὰ παιδιά ποὺ διαγωνίζονται. Καὶ πῶς νὰ μὴν προκαλεῖ; Ἐδῶ ἤδη ἀπὸ τὸ Δημοτικὸ, ὅταν οἱ δάσκαλοι θέλουν νὰ «φοβερίσουν» τὰ παιδιά, τοὺς λένε: «Τί θὰ γίνῃ, ὅταν θὰ πᾶτε στὶς Πανελλαδικές;». Καὶ τώρα νά, ἡ μέρα τῆς κρίσεως ἔφθασε. Πῶς νὰ μὴν τὰ συνέχει τὰ παιδιά ἢ πιὸ μεγάλη ἀγωνία; Θυμᾶμαι λοιπόν, πρὸ μερικῶν ἐτῶν, μιὰ μαθήτριά μου, ἡ ὁποία ἐπέτυχε στὶς ἐξετάσεις μιὰ πολὺ καλὴ ἐπίδοση καὶ πέρασε στὴν πρώτη σχολὴ τῆς ἐπιλογῆς της, τὴ Νομικὴ Ἀθηνῶν. Ἦταν ἰκανὴ, φιλότιμη, ἐργατικὴ, συνεπὴς, μεθοδική, ἀλλά... Ἀλλὰ ὁ στόχος ἦταν ψηλός, καὶ ὅταν πλησίαζε ἡ στιγμὴ τῶν ἐξετάσεων, εἶχε πολὺ μεγάλη ἀγωνία. Ἡ μητέρα της τότε, θέλοντας προφανῶς νὰ τὴν ἀποφορτίσει, τῆς ἔλεγε: «Ὅταν ἦμουν ἐγὼ στὴν ἡλικία σου, ἐπιθυμοῦσα διακαῶς νὰ περάσω στὴν τάδε σχολή· αὐτὸ ἦταν τὸ ὄνειρό μου· ὁ Θεὸς μὲ φύλαξε καὶ δὲν πέρασα!». Προφανῶς, κἀνοντας μιὰ ἀναδρομὴ στὴ ζωὴ της, ἦταν σὲ θέση νὰ ἐκτιμῆσει ὅτι αὐτὸ ποὺ τελικὰ πέτυχε ἦταν πολὺ καλύτερο γιὰ τὴν ἴδια ἀπὸ αὐτὸ ποὺ εὐχόταν. Σκεφθῆτε πόσο μεγάλη σοφία κρύβει αὐτὸς ὁ λόγος. Μᾶλλον δέ, σκεφθῆτε πόσο μεγάλη πίστη μπορεῖ νὰ στηρίξει. Σκεφθεῖτε, ἐπίσης, πόσο μιὰ τέτοια σκέψη θὰ μπορούσε νὰ ἀποφορτίσει ἕνα παιδί ποὺ ζεῖ τὴ δοκιμασία τῶν ἐξετάσεων. Χώρια πού, ἀποφορτίζοντάς το, θὰ τοῦ ἐπέτρεπε, μὲ λιγώτερο ἄγχος, νὰ ἀξιοποιήσει στὸ ἔπακρο τὶς δυνατότητές του καὶ νὰ ἐπιτύχει τὸ καλύτερο ἀποτέλεσμα.

Βέβαια ἡ πίστη δὲν ἀποφορτίζει μόνο· ἡ πίστη κατορθώνει καὶ τὸ θαυμαστὸ ἐκεῖνο ποὺ περιγράφει ὁ ἀββᾶς Δωρόθεος. Ὁ ἀββᾶς Δωρόθεος, ἕνας ἀπὸ τοὺς κορυφαίους ἀσκητικούς Πατέρες, ἔζησε τὸν 6^ο αἰῶνα καὶ στὴ διδασκαλία του ἐπέμεινε ιδιαίτερα στὴ σημασία τῆς περικοπῆς τοῦ ἰδίου θελήματος. Καὶ τὸ θαυμαστὸ ποὺ περιγράφει ὁ ἀββᾶς Δωρόθεος εἶναι ὅτι, ὅσο ὁ ἄνθρωπος περικόπτει τὸ ἴδιον θέλημα, τόσο περισσότερο ἀναπαύεται σὲ ὅ,τι γίνεται. «*Οὐ γὰρ θέλει τὰ πράγματα γίνεσθαι ὡς θέλει, ἀλλὰ θέλει ὡς γίνεται*» (δὲν θέλει νὰ γίνονται τὰ πράγματα ὅπως θέλει, ἀλλὰ τὰ θέλει ὅπως γίνονται). Καὶ ἔτσι, «*ὁ μὴ ἔχων ἴδιον θέλημα, πάντοτε τὸ ἴδιον ποιεῖ*»²⁶. Ἄν προσέξετε, θὰ διαπιστώσετε ὅτι αὐτὴ ἀκριβῶς εἶναι ἡ «μεγάλῃ» πίστη, γιὰ τὴν ὁποία μιλάμε ἐδῶ.

Μὲ τὴν ἴδια λογικὴ, ὁ ἅγιος Πορφύριος ἔλεγε: «*Πίστις δὲν σημαίνει, πάντοτε, βεβαιότητα γιὰ τὴ θεραπεία, ἀλλὰ σημαίνει πρωτίστως ἐμπιστοσύνη στὴν ἀγάπη τοῦ Θεοῦ*». Συναφῆς εἶναι καὶ αὐτὸ τὸ ἄλλο ποὺ ἔλεγε ὁ Τσιριντάνης: ὅτι ὁ χριστιανὸς δὲν εἶναι οὔτε αἰσιόδοξος οὔτε ἀπαισιόδοξος· εἶναι πιστός. Δὲν ξεκινᾷ δηλαδὴ πεπεισμένος ὅτι θὰ γίνῃ ὅπωςδήποτε αὐτὸ ποὺ θέλει· οὔτε ὁμως νιώθει ὅτι οἱ πάντες καὶ τὰ πάντα συνωμοτοῦν ἐναντίον του· ὄχι· ἀλλὰ ἔχει ἐμπιστοσύνη στὸν Θεό, στὸν ὁποῖο ἔχει ἀναθέσει ἑαυτόν.

Ἀξίζει μάλιστα νὰ σημειώσετε τὸ ἐξῆς: Ἄν διαβάσετε τοὺς μεγάλους Ἀγιορεῖτες Πατέρες ποὺ τὰ τελευταῖα χρόνια προσελκύουν τὸ ἐνδιαφέρον τοῦ κοινῶν μὲ τὸν ἀπλὸ καὶ μεστὸ πίστεως λόγο τους, θὰ διαπιστώσετε ὅτι ὅλο καὶ περισσότερο, ὅταν γίνεται λόγος γιὰ τὴν πίστη στὸν Θεό, ἀντὶ γιὰ τὸν ὄρο «πίστη», χρησιμοποιοῦν τὸν ὄρο «ἐμπιστοσύνη». Καὶ διόλου τυχαῖα· διότι αὐτὸ ἀκριβῶς εἶναι ἡ «μεγάλῃ» πίστη: ἐμπιστοσύνη.

«*Πρόσθετες ἡμῖν πίστιν*», λοιπόν, Θεέ μου, ὥστε νὰ περάσουμε ἀπὸ τὴ «μικρὴ» πίστη στὴ «μεγάλῃ», μᾶλλον δέ, στὴν ἀπόλυτη ἐμπιστοσύνη στὸ θέλημά Σου, ὥστε αὐτὸ νὰ ἀναζητοῦμε καὶ αὐτὸ νὰ μᾶς ἀναπαύει.

* * *

Ἦσυχον καὶ ἕνα ἀκόμη λόγος γιὰ τὸν ὁποῖο, ιδιαίτερα σήμερα, νιώθουμε τὴν ἀνάγκη νὰ παρακαλέσουμε τὸν Θεό, «*πρόσθετες ἡμῖν πίστιν*»: γιὰ νὰ μείνουμε μακριὰ ἀπὸ τὴν ἀπίστευτη σύγχυση πνευματικῶν καὶ ὑλικῶν, ἢ ὁποῖα, κοντὰ στὶς τόσες ἄλλες συγχύσεις, χαρακτηρίζει τὴν ἐποχὴ μας, τὴν ἐποχὴ αὐτὴ τῆς σύγχυσης.

Ἦχω κατὰ νοῦν ἄνθρωπους ποὺ τοὺς βλέπουμε νὰ περιφρονοῦν τὸν ταπεινὸ κύκλο τῆς γειτονιάς, τὴν ἐνορία, τὸ γνήσιο χριστιανικὸ ἔργο τῆς προσφορᾶς, καὶ νὰ προστρέχουν σὲ ἄνθρωπους ποὺ προβάλλονται ὡς «γκουρού» τῆς πίστεως καὶ σὲ κινήσεις στὶς ὁποῖες ἀφθονοῦν τὰ ὑλικά μέσα, περισσεύουν τὰ χρήματα, συνωστίζονται οἱ ἄνθρωποι, γιὰτὶ ἐκεῖ ὑπάρχει ἡ αἴγλη τῆς μόδας, ἢ καί, ἀκόμα καλύτερα, καὶ τὰ φῶτα τῆς δημοσιότητας. Καὶ τὸ χειρότερο, τέτοιες ἐπιλογὲς ἐπενδύονται συχνὰ μὲ ἕνα ψευδο-πνευματικὸ ἔνδυμα: «Ἐδῶ», λένε, «ὑπάρχει εὐλογία».

Μὲ συγχωρεῖτε ποὺ θὰ τὸ πῶ, ἀλλὰ μπαίνω στὸν πειρασμὸ νὰ σκεφθῶ ὅτι μὲ ἕνα τέτοιο σκεπτικὸ, ἂν κάποιος ζοῦσε στὴν ἐποχὴ τῶν διωγμῶν καὶ ἔβλεπε ἀπὸ τὴ μιὰ τοὺς χριστιανούς κατατρεγμένους νὰ λατρεύουν μέσα σὲ κατακόμβες ἕναν σταυρωμένο Θεό, καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλη τοὺς εἰδωλολάτρεις νὰ προσφέρουν πλούσιες θυσίες σὲ περίτεχνα ἀγάλματα μπροστὰ ἀπὸ καλλιμάρμαρους ναοὺς, θὰ συντασσόταν μὲ τοὺς εἰδωλολάτρεις μᾶλλον παρὰ μὲ τοὺς χριστιανούς, λέγοντας... «Ἐδῶ ὑπάρχει εὐλογία»(!). Ἄνθρωποι ποὺ σκέπτονται ἔτσι εἶναι αὐτοὶ γιὰ τοὺς ὁποίους μᾶς προειδοποιεῖ

ὁ Παῦλος, ὅταν γράφει ὅτι «ἐν ἐσχάταις ἡμέραις ἔσονται καιροὶ χαλεποί», καὶ τότε θὰ ὑπάρχουν ἄνθρωποι «ἔχοντες μὴδὲν εὐσεβείας, τὴν δὲ δύναμιν αὐτῆς ἠρνημένοι»²⁷.

Χρειάζεται ὁμως περισσεύμα πίστεως, γιὰ νὰ μὴν πέσουμε καὶ ἐμεῖς στὴν παγίδα αὐτῆ τῆς σύγχυσης ὑλικῶν καὶ πνευματικῶν, ἡ ὁποία μὲ μαθηματικὴ ἀκρίβεια μᾶς ἀπομακρύνει ἀπὸ τὸν δρόμο τοῦ Θεοῦ. Ὅχι! Εὐλογία δὲν εἶναι, ἀφ' ἑαυτῶν, οἱ μεγάλοι ἀριθμοί, ἡ ἀφθονία τῶν μέσων, τὰ μεγάλα πλήθη, ἡ αἴγλη τῆς μόδας. Σὲ αὐτὸ τὸ Ἔργο γνωρίσαμε καὶ τοὺς μεγάλους ἀριθμούς, καὶ μᾶς ἔμελλε νὰ γνωρίσουμε καὶ τὸν περιορισμὸ τους. Οὔτε οἱ μεγάλοι ἀριθμοὶ ἦταν ἀφ' ἑαυτῶν ἀπόδειξη τῆς χάριτος τοῦ Θεοῦ, οὔτε βεβαίως ὁ περιορισμὸς τους ἀπόδειξη τῆς ἀπόσυρσής της. Ἄς θυμηθοῦμε ὅτι καὶ ὁ Παῦλος ἔλεγε: «Οἶδα καὶ περισσεύειν, οἶδα καὶ ὑστερεῖσθαι»²⁸. Προσέθετε ὁμως: «Πάντα ἰσχύω ἐν τῷ ἐνδυναμοῦντί με Χριστῷ»²⁹.

Ἀλλὰ τί εἶναι εὐλογία; Ὁ ἅγιος Γρηγόριος ὁ Θεολόγος, φέρνοντας κατὰ νοῦν τὸν λόγο ποῦ εἶχε ἀποτελέσει πρὸ μερικῶν ἐτῶν τὸ σύνθημά μας, τὸ «Μὴ φοβοῦ, τὸ μικρὸν ποιῆμιον»³⁰, γράφει: «Εἶναι μικρὸ τὸ ποιῆμιόν μου; Ἀλλὰ δὲν βαδίζει σὲ γκρεμούς» («Μικρὸν μοι τὸ ποιῆμιον; Ἀλλ' οὐκ ἐπὶ κρημνῶν φερόμενον»). «Εἶναι στενὴ ἡ μάντρα μου, ὁμως δὲν μποροῦν νὰ μποῦν σὲ αὐτὴν λύκοι» («Στενὴ μοι ἡ μάντρα, πλὴν λύκοις ἀνεπίβατος»).³¹ Λοιπὸν, Θεέ μου, «πρόσθετε ἡμῖν πίστιν», ὥστε νὰ βλέπουμε αὐτὸ ὡς εὐλογία, ὅταν μᾶς ἀξιῶνεις νὰ τὸ κατορθώσουμε.

* * *

Πέρα ἀπὸ ὅλα τὰ παραπάνω, σήμερα νιώθουμε περισσότερο ἴσως παρὰ ποτὲ τὴν ἀνάγκη νὰ ἀναφωνήσουμε τὸ «Πρόσθετε ἡμῖν πίστιν», διότι βλέπουμε παντοῦ πειρασμοὺς καὶ δοκιμασίες. Ἄς μὴν ξεχνᾶμε, ἄλλωστε, ὅτι καὶ οἱ ἀπόστολοι τότε ἐνίσωσαν τὴν ἀνάγκη νὰ ποῦν στὸν Κύριο, «Πρόσθετε ἡμῖν πίστιν», ὅταν Αὐτὸς τοὺς μιλοῦσε γιὰ τὰ σκάνδαλα ποῦ ὅπωςδήποτε θὰ ἔρχονταν. Καὶ τὰ σκάνδαλα σήμερα μᾶς κυκλώνουν.

Δὲν πρέπει ὁμως νὰ ἀπελπιζόμαστε καὶ νὰ νιώθουμε ὅτι δὲν γίνεται τίποτα. Διαβάζουμε σὲ ἄρθρο στὸ περιοδικὸ Ζωή: «Πράγματι δὲν γίνεται τίποτα γι' αὐτοὺς ποῦ πιστεύουν στὸ τίποτα. Γι' αὐτοὺς ποῦ οἱ ὀρίζοντές τους εἶναι κλειστοί. Γι' αὐτοὺς ποῦ ζοῦν χωρὶς ἐλπίδα. Καὶ ζοῦν χωρὶς ἐλπίδα ὅσοι ζοῦν χωρὶς Θεό. Οἱ πιστοὶ ὁμως δὲν ἔχουν κανένα λόγο νὰ ἀπελπίζονται, ἐνῶ ἔχουν κάθε λόγο νὰ ἐλπίζουν. Καὶ ἡ ἐλπίδα τους δὲν κυματίζει στὸ κενό. Δὲν εἶναι οὐτοπία. Εἶναι πραγματικότητα»³².

Ἄλλωστε, θὰ προσθέταμε, μπροστὰ στοὺς πειρασμοὺς καὶ τὰ σκάνδαλα ἔχουμε ἓνα σημαντικὸ ὄπλο: τὴν πείρα τῶν δώρων τοῦ Θεοῦ· καὶ τὴν πείρα αὐτῆ τὴν ἔχουμε καὶ ἓνας ἕκαστος ἀπὸ μᾶς, ἀλλὰ καὶ συλλογικά. Εἶναι σημαντικὸ νὰ θυμόμαστε ὅτι σὲ αὐτὸ ἐδῶ τὸ Ἔργο δὲν ἔχουμε ἀπλῶς προσδοκία τῆς χάριτος τοῦ Θεοῦ· ἔχουμε πείρα τῆς χάριτος τοῦ Θεοῦ. Καὶ ὁ Ἰωάννης τῆς Κλίμακος γράφει ὅτι αὐτὸ ποῦ γεννάει τὴν ἐλπίδα εἶναι ἡ πείρα τῶν δώρων τοῦ Θεοῦ: «Ἐλπίδα τίκει, δώρων Κυρίου πείρα· ὁ γὰρ ἄπειρος, οὐκ ἀδίστακτος μένει»³³. Σκεφθεῖτε λοιπὸν πόσο ἀγνώμονες θὰ ἦμασταν, ἂν, ἔχοντας πείρα τῶν δώρων τοῦ Θεοῦ, μᾶς ἔλειπε ἡ ἐλπίδα.

Θυμηθῆτε τὴν ἱστορία μὲ τὸν Μωυσῆ καὶ τὸ «ὔδωρ τῆς ἀντιλογίας»³⁴. Ὁ Θεὸς εἶχε βγάλει τὸν λαὸ τοῦ Ἰσραὴλ ἀπὸ τὴ σκλαβιά τῆς Αἰγύπτου, τὸν εἶχε περάσει ἀπὸ τὴν Ἐρυθρὰ Θάλασσα, τὸν εἶχε ξεδιψάσει στὸ Σινᾶ, τὸν εἶχε θρέψει μὲ τὸ μάννα. Καὶ ὅταν αὐτὸς βρέθηκε νὰ βασανίζεται ἀπὸ τὴ δίψα στὴν περιοχή Κάδης στὴν ἔρημο Σίν, καὶ ὁ Θεὸς ὑπέδειξε στὸν Μωυσῆ νὰ κτυπήσει μὲ τὴν ράβδο του ἓναν βράχο, αὐτὸς

ὀλιγοπίστησε καὶ εἶπε: «Μὴ ἐκ τῆς πέτρας ταύτης ἐξάξομεν ὕδωρ;» – «Μήπως εἶναι δυνατὸν ἀπὸ τὴν πέτρα αὐτὴ νὰ βγάλουμε νερό;». Ἀλλὰ εὐθὺς μὲ τὸ ποῦ ἄγγιξε μὲ τὴν ράβδο τοῦ τὸν βράχο, ἀνέβλυσε ἀπὸ αὐτὸν ἄφθονο νερό. Καὶ τὸ μὲν νερὸ ἐκεῖνο καὶ ἡ πηγὴ ὀνομάσθηκε «ὕδωρ τῆς ἀντιλογίας», ἀλλὰ ὁ Θεὸς τιμώρησε τὸν Μωυσῆ γιὰ τὴν ὀλιγοπιστία του, μὴν ἀφήνοντάς τον νὰ μπεῖ στὴ Γῆ τῆς Ἐπαγγελίας: «Ἀπέναντι ὄψη τὴν γῆν καὶ ἐκεῖ οὐκ εἰσελεύσῃ». Τὸ ὀλίσθημα τοῦ Μωυσῆ δὲν θὰ ἦταν τόσο μεγάλο, ἂν ὁ Θεὸς δὲν εἶχε τόσες καὶ τόσες φορές βοηθήσει τὸν λαὸ Του μὲ θαυμαστὸ τρόπο στὸ παρελθόν. Ἀλλὰ τώρα ἡ ὀλιγοπιστία του ἔμοιαζε κάτι περισσότερο ἀπὸ ἐπιλησμοσύνη· ἔμοιαζε ἀγνωμοσύνη.

Ἀντιλαμβάνεσθε τί μᾶς λέει αὐτὴ ἡ ἱστορία σήμερα. Κύριε, «πρόσθετε ἡμῖν πίστιν», ὥστε νὰ μείνουμε μακριὰ καὶ ἔξω ἀπὸ τὴν ὀλιγοπιστία. «Πρόσθετε ἡμῖν πίστιν», ὥστε νὰ μείνουμε ὀρθιοὶ στοὺς πειρασμούς, ἀκλόνητοι στὶς δοκιμασίες, μὲ ζωντανὲς τὶς ἐλπίδες μας, ἀντλώντας ἀπὸ τὴν πλούσια πείρα τῶν ἀνεκκλήτων δωρεῶν, τῶν ὑπὲρ πᾶσαν ἐλπίδα, τῶν ὁποίων μᾶς ἀξίωσες τόσες καὶ τόσες φορές στὸ παρελθόν. Ὅπως γράφει ὁ ἐκ τῶν μελῶν τῆς Ἀδελφότητος θεολόγος κύριος Γεώργιος Μελέτης, «παρελθόν, παρὸν καὶ μέλλον συναντῶναι στὴν πιστότητα τοῦ Θεοῦ. Μᾶς προστάτευσε στὸ παρελθόν. Μᾶς προστατεύει στὸ παρὸν. Γιατί δὲν θὰ μᾶς προστατεύσει καὶ στὸ μέλλον; Νὰ γιατί “πιστεύω στὸν ἥλιο, ἀκόμα καὶ ὅταν δὲν λάμπει”. Νὰ γιατί “πιστεύω στὸν Θεό, κι ὅταν εἶναι σιωπηλός”»³⁵. Τὸ σκεπτικὸ εἶναι τὸ ἐξῆς: Ὅπως μὲ τὸν ἥλιο, ὅταν κρύβεται πίσω ἀπὸ τὰ σύννεφα καὶ δὲν τὸν βλέπουμε, δὲν παύουμε νὰ εἴμαστε βέβαιοι ὅτι εἶναι ἐκεῖ, καὶ ἂς μὴν τὸν βλέπουμε μὲ τὰ μάτια μας, ἔτσι καὶ μὲ τὸν Θεό, ὅποιος ἔχει πείρα τῆς παρουσίας Του στὴ ζωὴ του εἶναι βέβαιος γι’ αὐτήν, ἀκόμη καὶ ὅταν ὁ Θεὸς σιωπᾷ.

Καὶ εἶναι σημαντικό νὰ γνωρίζουμε ὅτι ἡ πίστις δὲν μᾶς δίνει ἀπλῶς παρηγορία ἢ καὶ ἐλπίδα στοὺς πειρασμούς καὶ τὶς δοκιμασίες. Ὅπως σημειώνει μὲ ἔμφαση ὁ πατήρ Εὐσέβιος Ματθόπουλος στὸ μνημειῶδες βιβλίον του *Ὁ προορισμὸς τοῦ ἀνθρώπου*, τὸ σπουδαιότερο εἶναι ὅτι, ἀκόμα καὶ στὸν ἴδιο τῶν καιρῶν τῶν πειρασμῶν καὶ τῶν θλίψεων, ὁ χριστιανὸς δὲν βρίσκει στὴν πίστις του μόνο ἀνακούφιση καὶ παρηγορίαν· βρίσκει καὶ χαρὰ³⁶. Γι’ αὐτὸ καὶ ὁ Παῦλος μᾶς λέει: «Χαίρετε ἐν Κυρίῳ πάντοτε· πάλιν ἐρῶ, χαίρετε»³⁷. «Πρόσθετε ἡμῖν πίστιν», λοιπόν, Κύριε, γιὰ νὰ βάλουμε στὴ θέση τῆς ἀπόγνωσης καὶ τῆς κατῆφειας τὴν ἐλπίδα καὶ τὴν χαρὰ· γιὰ νὰ μὴν ἀκούσουμε καὶ ἐμεῖς τό: «Ποῦ ἐστὶν ἡ πίστις ὑμῶν;»³⁸.

* * *

Εἶπαμε ἀρκετὰ καὶ θὰ μπορούσαμε νὰ ποῦμε πάμπολλα ἀκόμα. Ἀλλὰ γιὰ νὰ καταλάβουμε τὴ σημασία καὶ τὸ βάρος τοῦ λόγου ποῦ ἀποτελεῖ τὸ σύνθημά μας γιὰ τὴ φετινὴ χρονιά, νομίζω ὅτι θὰ ἀρκοῦσε τὸ ἐξῆς: Σκεφθῆτε, ὁ καθένας ξεχωριστὰ ἀπὸ σᾶς, τί θὰ εἶχατε νὰ πεῖτε ἐσεῖς –ἐπαναλαμβάνω, ὁ καθένας ξεχωριστὰ ἀπὸ ἐσᾶς– πᾶνω στό «Πρόσθετε ἡμῖν πίστιν». Πιθανώτατα θὰ ξεκινούσατε ἀναφερόμενοι στὴν ἐννοια τῆς πίστεως, ὅπως ἄλλωστε κάναμε καὶ ἐμεῖς. Ἀλλὰ κατόπιν, σίγουρα, θὰ περνούσατε στοὺς λόγους ποῦ θὰ μᾶς ἔκαναν νὰ ἀναφωνήσουμε τό «Πρόσθετε ἡμῖν πίστιν» σήμερα. Καὶ τότε... τί θὰ λέγατε; Διότι, ἀλήθεια, τί νὰ πρωτοπεῖτε! Ἀπὸ ποῦ νὰ ἀρχίσετε καὶ ποῦ νὰ τελειώσετε! Μά, αὐτὸ ἀκριβῶς ἀναδεικνύει τὴ δύναμη καὶ τὴν ἀξία τοῦ συνθήματός μας: ὅτι ὅπου καὶ ἂν σταθοῦμε καὶ ὅπου καὶ ἂν κοιτάξουμε γύρω μας,

στά ίδια και στά συλλογικά, δὲν βλέπουμε παρὰ λόγους ποὺ μᾶς κάνουν νὰ νιώσουμε τὴν ἀνάγκη νὰ στραφοῦμε στὸν Θεὸ καὶ νὰ ἀναφωνήσουμε: «*Πρόσθετε ἡμῖν πίστιν*»!

* * *

Ἐπιτρέψτε μου, κλείνοντας, νὰ ἀναφερθῶ σὲ ἕναν ἀκόμη λόγο ποὺ μᾶς κάνει νὰ νιώθουμε τὴν ἀνάγκη νὰ ἀναφωνήσουμε τὸ «*Πρόσθετε ἡμῖν πίστιν*» σήμερα. Ὁ λόγος αὐτὸς εἶναι ὅτι ὅσοι θὰ ἐπιθυμούσαμε νὰ ζήσουμε κατὰ Χριστόν, ἔστω νὰ ἀγωνισθοῦμε νὰ ζήσουμε κατὰ Χριστόν, νιώθουμε ὅτι βρισκόμαστε σὲ ἕναν κόσμο ἀφιλόξενο καὶ ἐχθρικό. Ὅτι εἴμαστε λίγοι, ἀπελπιστικά λίγοι, ἐν μέσῳ πολλῶν πολεμίων.

Παντοῦ γύρω μας, ἀξίες καὶ ἰδανικά ἀνατρέπονται. Καὶ ὄχι ἀπλῶς ἀνατρέπονται, ἀλλὰ καὶ ποδοπατοῦνται καὶ χλευάζονται. Παντοῦ κυριαρχεῖ ὁ ἀντίστροφος αὐτὸς Μίδας τοῦ ἀθεϊσμοῦ, ὅπως τόσο παραστατικά τὸν εἶχε ὀνομάσει ὁ Ἀλέξανδρος Τσιριντάνης³⁹. Ἀντίστροφος Μίδας, γιατί ὁ παλαιὸς ἐκεῖνος Μίδας, ὁ μυθικὸς βασιλιάς τῆς Φρυγίας, ἔπιανε στά χέρια του πηλὸ καὶ τὸν ἔκανε χρυσάφι· ὁ σύγχρονος Μίδας τοῦ ἀθεϊσμοῦ πιάνει στά χέρια του χρυσάφι καὶ τὸ κάνει πηλό... Σὲ ἕνα τέτοιο περιβάλλον, νιώθουμε τὴν ἀνάγκη νὰ ποῦμε, σὰν τὸν Δαυὶδ καὶ τὴ Σωσάννα: «*Στενά μοι πάντοθεν*»⁴⁰. Νὰ θρηνήσουμε μαζί μὲ τὸν ἅγιο Γρηγόριο τὸν Θεολόγο: «*Ἐρρει τὰ κακὰ, γυμνὰ τὰ κακὰ, ὁ πλοῦς ἐν νυκτί, πυρσὸς οὐδαμοῦ, Χριστὸς καθεύδει*»⁴¹. Αὐθόρμητα ἔρχεται στὴ σκέψη μας τὸ ἐναγώνιο ἐρώτημα ἀπὸ τὸ *Κατὰ Λουκᾶν* εὐαγγέλιο: «*Πλὴν ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ἐλθὼν ἄρα εὐρήσει τὴν πίστιν ἐπὶ τῆς γῆς;*»⁴².

Δὲν ξέρω βέβαια ἂν οἱ χριστιανοὶ ἦταν ποτὲ πολλοὶ στὶς ἀνθρώπινες κοινωνίες. Ἀλλὰ ξέρω ὅτι κάποτε οἱ ἄπιστοι ντρέπονταν νὰ διακηρύξουν τὴν ἀπιστία τους· ἐνῶ σήμερα ἔχουμε φθάσει σὲ ἕνα σημεῖο ποὺ οἱ πιστοὶ ντρέπονται νὰ διακηρύξουν τὴν πίστη τους...

Ἀσφαλῶς, οἱ χριστιανοὶ δὲν πόνταραν ποτὲ στοὺς ἀριθμοὺς οὔτε καταπτοῦνταν, ὅταν οἱ πλειοψηφίες ἦταν ἐναντίον τους. Τὴν ἐποχὴ τῶν μαρτύρων οἱ χριστιανοὶ ἦταν μιὰ ἀσήμαντη μειοψηφία μέσα στὴν ἀχανῆ Ρωμαϊκὴ αὐτοκρατορία, ἀλλὰ ἡ ἐποχὴ ἐκείνη δὲν παύει νὰ εἶναι ἡ ἐποχὴ τῆς πιὸ μεγάλης δόξας γιὰ τὴν Ἐκκλησία. Μὲ τὴν ἴδια λογικὴ, δὲν θὰ ἔπρεπε νὰ ἀνησυχοῦμε γιὰ τὰ παιδιά μας σήμερα, ἂν τὰ πιστὰ παιδιά εἶναι μειοψηφία, ἢ ἂν εἶναι ἀναγκασμένα νὰ ἔχουν στά σχολεῖα δασκάλους καὶ καθηγητὲς ποὺ διδάσκουν τὴν ἀθεία καὶ νὰ μεγαλώσουν σὲ μιὰ κοινωνία ποὺ εἶναι ἡ ἴδια σχολεῖο τοῦ ὑλισμοῦ. Ἄλλωστε, καὶ ἡ Ἁγία Αἰκατερίνη ἦταν μόλις δεκαοκτὼ χρονῶν, ἀλλὰ «*ἐρίμωσε λαμπρῶς τοὺς κομψοὺς τῶν ἀσεβῶν τοῦ πνεύματος τῆ μαχαίρα*»⁴³, ὅπως λέμε στὸ ἀπολυτίκιό της.

Ἀλλὰ τὸ πρόβλημα μὲ τὰ σημερινὰ παιδιά εἶναι ἄλλο. Τὸ πρόβλημα εἶναι ὅτι τὰ σημερινὰ παιδιά εἶναι –μὲ συγχωρεῖτε, ἂν φανεῖ κάπως ἀπόλυτο αὐτὸ ποὺ θὰ πῶ– *ἀκατήχητα*. Ὅτι ὑγιὲς ἔχουν μέσα τους ἀπὸ τὴ φύση, τὴν οἰκογένεια, τὴν παράδοση, δὲν εἶναι σὲ θέση νὰ τὸ ἐκτιμήσουν σωστά, νὰ τὸ κατανοήσουν, νὰ τὸ ὑπερασπισθοῦν. Κι αὐτὸ σιγὰ σιγὰ, παραπεταμένο, καταπιεζόμενο καὶ πανταχόθεν βαλλόμενο, ἀτονεῖ, σβήνει καὶ χάνεται.

Τὸ ὑπ' ἀριθμὸν ἕνα αἴτημα σήμερα εἶναι τὸ αἴτημα γιὰ *ἐπανακατήχηση*, γιὰ *ἐπανευαγγελισμό* τοῦ λαοῦ μας – πεῖτέ το ὅπως θέλετε. Καὶ τὸ ὑπ' ἀριθμὸν ἕνα ἐρώτημα εἶναι: Ποιὸς θὰ ἀναλάβει αὐτὴ τὴν *ἐπανακατήχηση*, αὐτὸν τὸν *ἐπανευαγγελισμό*; Μήπως... τὸ κράτος; Μήπως... τὸ ἐκπαιδευτικὸ σύστημα μὲ τὸ μάθημα τῶν Θρησκευτικῶν; Ἄς ἀρκεσθοῦμε νὰ ποῦμε ὅτι, καθὼς φαίνεται, δὲν μπορούμε νὰ ἐπενδύσουμε

ἐκεῖ τις ἐλπίδες μας... Τότε ποιὸς θὰ ἀναλάβει αὐτὴ τὴν ἐπανακατήχηση, αὐτὸν τὸν ἐπανευαγγελισμό; Προφανῶς, ἡ Ἐκκλησία καὶ ὅσοι ἐργαζόμαστε μέσα σὲ αὐτήν.

Περὶσσότερα ἀπὸ ὀγδόντα χρόνια ἔχουν περάσει ἀπὸ τότε πὺ μία ἀπὸ τις πιὸ φωτισμένες μορφές πὺ ἀνέδειξε αὐτὸ ἐδῶ τὸ Ἔργο, ὁ θεολόγος καὶ μέλος τῆς Ἀδελφότητας Θεολόγων «Ἡ Ζωή» Ἀλέξανδρος Γκιάλας, γνωστὸς ἀπὸ τὸ ποιητικὸ του ἔργο ὡς ποιητῆς Γ. Βερίτης, ἔλεγε τὰ ἀκόλουθα λόγια, πὺ μοιάζουν νὰ ἔχουν γραφεῖ σήμερα:

«Θὰ δουλέψουμε, θὰ φωνάζουμε, θὰ παλέψουμε. Θὰ τοὺς κάνουμε νὰ μᾶς ἀκούσουν. Αὐτὸ πρέπει νὰ γίνῃ. Καὶ θὰ γίνῃ ὄχι μὲ τὰ μέσα τῆς πολιτείας οὔτε μὲ τὴ βοήθεια τῶν ἀρχῶν. Πρέπει νὰ εἴμαστε ἀποφασισμένοι νὰ ἀγωνιζόμαστε μέσα στὴν ἀτμόσφαιρα ὄχι τῆς ἐλεύθερης Ἐκκλησίας, ἀλλὰ τῆς Ἐκκλησίας πὺ διετέλεσε ὑπὸ Νέρωνας καὶ Δεκίους καὶ Διοκλητιανούς. Ἄν δὲν ἀναστήσουμε μέσα στὴν ψυχὴ μας τὸ πνεῦμα τῶν κατακομβῶν καὶ τοῦ μαρτυρίου, εἴμαστε ἄχρηστοι γιὰ τὴ σημερινὴ ἐποχὴ. Ὅταν μᾶς λείπει αὐτὸ τὸ πνεῦμα, θὰ ζοῦμε ἴσως ἀνετώτερα τὴ ζωὴ μας, θὰ παριστάνουμε ἴσως εὐκολώτερα τὸν ἱεραπόστολο, ἀλλὰ δὲν θὰ εἴμαστε ἓνα πρᾶγμα: δὲν θὰ εἴμαστε μαθητὲς Ἐκείνου».

Μὲ αὐτὸ τὸ πνεῦμα, σὲ αὐτὲς τις συνθήκες, πρέπει νὰ ἐργασθοῦμε σήμερα γιὰ τὴν ἐπανακατήχηση, τὸν ἐπανευαγγελισμό τοῦ λαοῦ μας. Ἀλλὰ καὶ ὡς Ἔργο πρέπει νὰ νιώσουμε ὅτι αὐτὸ εἶναι τὸ δικὸ μας καθῆκον σήμερα. Αὐτὴ εἶναι ἡ δικὴ μας ἀποστολή. Ἦ, γιὰ νὰ τὸ ποῦμε μὲ ἀκόμα μεγαλύτερη ἔμφαση, αὐτὸς εἶναι ὁ λόγος τῆς ὑπαρξῆς μας. Ἔνα μόνον πρᾶγμα μᾶς χρειάζεται. Καὶ αὐτὸ ζητᾶμε. Κύριε, *«πρόσθετε ἡμῖν πίστιν»*.

Σᾶς εὐχαριστῶ γιὰ τὴν προσοχὴ σας

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

¹ Μάρκ., ι' 35 κ.έ., Ματθ., κ' 20.

² Λουκ., ιζ' 1 κ.έ.

³ Λουκ., ιζ' 5.

⁴ Ἐβρ., ια' 1.

⁵ Κυρίλλου Ἱεροσολύμων, *Κατηχήσεις φωτιζομένων*, ed. W. C. Reischl καὶ J. Rupp, Ε' 3.1-17: *«Καὶ οὐ παρ' ἡμῖν γε μόνοις, τοῖς τὴν τοῦ Χριστοῦ προσηγορίαν ἔχουσιν, μέγα τὸ τῆς πίστεώς ἐστὶν ἀξίωμα· ἀλλὰ γὰρ καὶ πάντα τὰ ἐν τῷ κόσμῳ τελούμενα, καὶ τὰ ὑπὸ τῶν ἀλλοτρίων τῆς Ἐκκλησίας, τῇ πίστει τελεῖται. Πίστει γαμικοὶ νόμοι τοὺς ἀπεξενωμένους συνάπτουσιν εἰς ταῦτόν· καὶ ἄνθρωπος ἀλλότριος σωμάτων καὶ χρημάτων [ἀλλοτρίων] διὰ τὴν ἐν γαμικοῖς συμβολαίοις πίστιν, γίνεταί κοινωγός. Πίστει καὶ γεωργία συνίσταται· ὁ γὰρ μὴ πιστεύων λήψεσθαι καρποφορίαν, οὐχ ὑπομένει τοὺς καμάτους. Πίστει θαλαττεύοντες ἀνθρώποι, μικροτάτῳ ζύλῳ πιστεύσαντες, τὴν ἄστατον τῶν κυμάτων φορὸν τοῦ στερρότατου στοιχείου, τῆς γῆς, ἀντικαλλάττονται· ἀλλήλοις ἑαυτοὺς ἐπιδιδόντες ἐλπίσι, καὶ πάσης ἀγκύρας ἀσφαλεστέραν ἐπαγόμενοι τὴν πίστιν. Κατὰ πίστιν συνέστηκε τοῖνυν τὰ πλεῖστα τῶν ἀνθρώπων πράγματα· καὶ οὐ παρ' ἡμῖν μόνοις τοῦτο πεπίστευται, ἀλλὰ καὶ παρὰ τοῖς ἔξωθεν, καθὼς εἴρηται· κἂν γὰρ μὴ δέχονται τὰς γραφάς, οἰκεῖα δέ τινα προσφέρωσι διδάγματα, πίστει κάκεῖνα παραδέχονται».*

⁶ Γρηγορίου Ναζιανζηνοῦ, Ἔπη δογματικὰ C', *Περὶ προνοίας Β'*, 40, ed. J.-P. Migne, PG 37, 432.14.

⁷ Εὐαγρίου Ποντικοῦ, *Εἰς Ψαλμούς*, ed. J.-P. Migne, PG 12, 1648 D.

⁸ Βασιλείου Καισαρείας τοῦ Μεγάλου, *Εἰς τὸν ΠΙΕ' Ψαλμόν*, ed. J.-P. Migne, PG 30, 104.42-105.23: *«Καὶ μηδεὶς καταχλευαζέτω τὸν λόγον, ὡς ἀβασανίστως ἡμῶν εἰς τὴν ὑπὲρ ὧν λέγομεν συγκατάθεσιν τοὺς ἀκούοντας ἐναγόντων. Ἀνάγκη γὰρ ἐκάστης μαθήσεως ἀνεξετάστους εἶναι τὰς ἀρχὰς τοῖς μανθάνουσιν· ἐπεὶ ἀμήχανον τοὺς περὶ*

τὰ πρῶτα ζυγομαχοῦντας δυνηθῆναι ὁδῶ και τάξει προελθεῖν εἰς τὸ τέλος. Και τοῦτο ἂν μάθοις παρ' αὐτῶν τῶν ἔξωθεν. Εἰ γὰρ μὴ συγχορήσειας τὰς πρῶτας ἀρχὰς τῷ γεωμέτρῃ, ἀμήχανον αὐτὸν τὰ ἐφεξῆς συμπεράνασθαι. Και τῆς ἀριθμητικῆς ὁ τοῖς πρῶτοις και στοιχειώδεσιν ἐνιστάμενος, τὴν εἰς τὸ πρόσω ὁδὸν διακόπτει. Ὁμοίως δὲ και ἱατρικαὶ ἀρχαὶ ἱατροῖς ἀναπόδεικτοι. Και ὅλως, ἐν ὁποιοδήποτε ἐπιτηδεύματι τῶν ὁδῶ και τάξει προϊόντων ἐπὶ τὸ τέλος, ἀδύνατον τῶν πρῶτων ὑποθέσεων ἀποδείξεις ἐπιζητεῖν· ἀλλ' ἀνάγκη τὰς τῶν λογικῶν τεχνῶν ἀρχὰς ἀνεξετάτως παραδεξάμενον, τὸ ἐκ τῶν ὑποτεθέντων ἀκόλουθον ἐν τοῖς ἐφεξῆς ἐπιβλέπειν. Οὕτω δὴ οὖν και τὸ τῆς θεολογίας μυστήριον, τὴν ἐκ τῆς ἀβασανίστου πίστεως ἐπιζητεῖ συγκατάθεσιν. Πιστεῦσαι γὰρ δεῖ, φησὶν, ὅτι ἔστι Θεός, οὐχὶ ζητῆσαι, οὐδὲ ζυγομαχῆσαι τὸ τί ἐστι. Και ὅλως, εἰ ἡ πίστις ἐλπίζομένων ἐστὶν ὑπόστασις πραγμάτων, και ἐλεγχος οὐ βλεπομένων, μὴ φιλονείκει ἰδεῖν ἤδη τὰ μακρὰν ἀποκείμενα, μηδὲ τὰ ἐλπίζομενα ἀμφίβολα καταστήσῃς, διὰ τὸ μήπω αὐτῶν δύνασθαι κατὰ γνώσιν ἐφάπτεσθαι».

⁹ Βασιλείου Καισαρείου τοῦ Μεγάλου, Ὁμιλία προτρεπτικὴ εἰς τὸ ἅγιον βάπτισμα, ed. J.-P. Migne, PG 31, 429 A: «Εἰ χρυσὸν τῇ ἐκκλησίᾳ διένεμον, οὐκ ἂν μοι εἶπες· αὔριον ἦξω, και αὔριον δώσεις, ἀλλ' ἀπήτεις ἂν ἤδη τὴν διανομὴν κατεπέγνων και ἐδυσφόρεις πρὸς τὴν ὑπέρθεσιν· ἐπειδὴ δὲ οὐχ ὕλης εὐχριοιαν, ἀλλὰ ψυχῆς καθαρότητα προτείνεται σοι ὁ μεγαλόδωρος, προφάσεις πλάττη και αἰτίας ἀπαριθμῆ, δέον ἐπιτρέχειν τῷ δώρῳ».

¹⁰ Μαθ., ιθ' 21· Μάρκ., ι' 21· Λουκ., ιη' 22.

¹¹ Βασιλείου Καισαρείας τοῦ Μεγάλου, Πρὸς τοὺς πλουτοῦντας, ed. Y. Courtonne, 3.32-39 (= ed. J.-P. Migne, PG 31, 288 BC): «Τί οὖν λυπῆ; τί καταπενθεῖς τῇ ψυχῇ, ἀκούων· “Πώλησόν σου τὰ ὑπάρχοντα”; Εἰ μὲν γὰρ ἠκολούθει σοι πρὸς τὸ μέλλον, οὐδὲ οὕτως ἂν ἦν περισπούδαστα, ὑπὸ τῶν ἐκεῖ τιμῶν ἐπισκοτούμενα, εἰ δὲ ἀνάγκη μένειν ἐνταῦθα, τί μὴ πωλήσαντες, τὸ ἀπ' αὐτῶν κέρδος ἀπενεγκόμεθα; Σὺ δὲ χρυσὸν μὲν διδοὺς και ἵππον κτώμενος, οὐκ ἄθυμεις, φθαρτὰ δὲ προϊέμενος και βασιλείαν οὐρανῶν ἀντιλαμβάνων, δακρῦεις και ἀρνή τὸν αἰτοῦντα και ἀνανεύεις τὴν δόσιν, μυρίας προφάσεις ἀναλωμάτων ἐπινοῶν».

¹² Μάρκ., θ' 23-24.

¹³ Εφ., γ' 17

¹⁴ Ἰω. Κλίμ., Κλίμαξ, Λόγος ΙΓ', «Περὶ ἀκηδίας», κεφ. ζ'· PG 88, 860 C: «Τὰ μὲν λοιπὰ πάθη, μᾶ τινη ἀρετῇ καταργεῖται καθ' ἕκαστον· ἀκηδία δὲ, τῷ μοναχῷ περιεκτικός ἐστὶ θάνατος».

¹⁵ Γέροντος Παῖσιου Ἀγορείτου, Λόγοι Α'. Μὲ πόνο και ἀγάπη και τὸν σύγχρονο ἄνθρωπο, Ἰερὸν Ἑσυχαστήριον «Εὐαγγελιστῆς Ἰωάννης ὁ Θεολόγος», Σουρωτῆ Θεσσαλονίκης 1998, σελ. 24.

¹⁶ Βασιλείου Καισαρείας τοῦ Μεγάλου, Ἑρμηνεία εἰς τὸν προφήτην Ἡσαΐαν [ἀμφιβ.], ed. P. Trevisan, Α' 46.18-24 (= ed. J.-P. Migne, PG 30, 205 D - 208 A): «Σημειωτέον δὲ, ὅτι μήτηρ ἐστὶ πορνείας ἢ ἀπιστία. Τίς γὰρ πιστῶν εἶναι πανταχοῦ τὸν Θεὸν και παρεῖναι τοῖς γενομένοις και ἐκάστη πράξει παρεστάναι και ταῖς βουλαῖς τῶν καρδιῶν ἐνορᾶν, ἢ τὴν ἐννοίαν τὴν πονηρὰν παραδέχεται, ἢ τελεσιουργεῖ τὸ κακόν; Ἀλλ' ἢ μὴ ἐφορᾶν τὸν Θεόν, ἢ μὴ μέλλειν αὐτὸν τῶν γιγνομένων ὑπολαμβάνοντες, οὕτως ὁρῶσι πρὸς τὰς ἀνοσίας πράξεις οἱ ἄνθρωποι».

¹⁷ Κλήμεντος Ἀλεξανδρέως, Παιδαγωγός, ed. H.-I. Marrou, M. Harl, C. Mondésert, C. Matray, Λόγος Γ', ε' 33, 3.5-6 (= ed. J.-P. Migne, PG 8, 604 A).

¹⁸ Εφ., στ' 16.

¹⁹ Γρηγορίου Νύσσης, Πρὸς τοὺς βραδύνοντας εἰς τὸ βάπτισμα, (= ed. J.-P. Migne, PG 46, 432 A).

²⁰ Ἰακ., β' 20, β' 26· βλ. και Ἰακ., β' 14: «Τί τὸ ὄφελος, ἀδελφοί μου, ἐὰν πίστιν λέγη τις ἔχειν, ἔργα δὲ μὴ ἔχη; μὴ δύναται ἢ πίστις σῶσαι αὐτόν;»· Ἰακ., β' 17: «Οὕτω και ἡ πίστις, ἐὰν μὴ ἔργα ἔχη, νεκρά ἐστὶ καθ' ἑαυτήν». Αὐτὸ τὸ αἶτημα γιὰ τὴ σύζευξη πίστεως και ἔργων τὸ βρίσκουμε συχνὰ στὴν Πατερικὴ και Ἀσκητικὴ Γραμματεία· βλ., γιὰ παράδειγμα Γρηγορίου Ναζιανζηνοῦ, Εἰς ἑαυτόν, εἰς τὸν λαὸν και τοὺς ποιμένας, ἐξ ἄγρου ἐπανάκοντα μετὰ τὰ κατὰ Μάξιμον (Λόγος ΚC'), ed. J.-P. Migne, PG 35, 1233.34-37: «Ὡς γὰρ οὐκ ἐστὶ χωρὶς πίστεως πρᾶξις ἔγκριτος (ἐπειδὴ και δόξης ἔνεκεν οἱ πολλοὶ τὸ καλὸν ἐπιτηδεύουσι, και φύσεως οὕτως ἔχοντες), οὕτω και πίστις χωρὶς ἔργων νεκρά»· Γρηγορίου Νύσσης, Εἰς τὸν Ἐκκλησιαστήν, Ὁμιλία Η', ed. W. Jaeger, τόμ. V, 434.3-6 (= ed. J.-P. Migne, PG 44, 748 B): «Οὕτε γὰρ ἡ πίστις χωρὶς τῶν ἔργων τῆς δικαιοσύνης ἰκανὴ περισώσασθαι, οὐδ' αὖ πάλιν ἡ τοῦ βίου δικαιοσύνη ἀσφαλῆς εἰς σωτηρίαν ἐστὶ καθ' ἑαυτήν διεξενυμένη τῆς πίστεως»· Ἰωάννου Κλίμακος, Κλίμαξ, Λόγος ΚC', «Περὶ διακρίσεως λογισμῶν, και παθῶν, και ἀρετῶν», μέρος Γ', κεφ. μβ'-μγ' (= ed. J.-P. Migne, PG 88, 1089 A): «Ὁ πίστιν μὲν ὀρθὴν κεκτημένος, ἀμαρτίας δὲ διαπραττόμενος, ὁμοίός ἐστὶ προσώπων, μὴ ἔχοντι ὀφθαλμοῦς. Ὁ πίστιν μὴ ἔχων, καλὰ δὲ ἴσως τινὰ ἐργαζόμενος, ὁμοίός ἐστὶ τῷ ὕδωρ ἀντλοῦντι, και εἰς πίθον τετρημένον βάλλοντι»· Ἰσαὰκ Σύρου, Λόγοι ἀσκητικοί, Λόγος ΚB' 4 <Bedjan Λόγος 7>, ΕΠΕ, Φιλοκαλία τῶν Νηπτικῶν και Ἀσκητικῶν 8A, σελ. 344-346, 4.9-17: «Μὴ πλανῶ, ὦ ἄφρων. Προηγούμενός ἐστὶν ὁ διὰ τὸν Θεὸν κόπος και ὁ ἰδρώς ὁ ἐν τῇ γεωργίᾳ αὐτοῦ τῆς εἰς αὐτὸν ἐλπίδος. Εἰ πιστεύεις τῷ Θεῷ, καλῶς ποιεῖς, ἀλλ' ἢ πίστις και ἔργων δεεται, και ἢ εἰς Θεὸν ἐλπίς ἐκ τῆς εἰς τὰς ἀρετὰς κακοπαθείας φαίνεται. Πιστεύεις, ὅτι ὁ Θεὸς προνοεῖται τῶν κτισμάτων αὐτοῦ και δυνατός ἐστὶν εἰς πάντα; Ἀλλὰ τῇ πίστει σου ἐπακολουθεῖτω και ἡ πρέπουσα ἐργασία, και τότε σου ἐπακουσεται. Μὴ θέλε κρατεῖν ἀνέμους εἰς τὴν σὴν δράκα, πίστιν φημί χωρὶς ἔργων»· Διαδόχου Φωτικῆς, Κεφάλαια γνωστικὰ ἑκατόν, κεφ. κ', ΕΠΕ, Φιλοκαλία τῶν Νηπτικῶν και Ἀσκητικῶν 9, 136.3-7: «Πίστις ἄεργος και ἔργον ἄπιστον τὸν αὐτὸν τρόπον ἀποδοκιμασθήσονται· δεῖ γὰρ τὸν πιστὸν πίστιν ἐπιδεικνυμένην τὰ πράγματα τῷ Κυρίῳ προσφέρειν. Οὐδὲ γὰρ τῷ πατρὶ ἡμῶν Ἀβραάμ εἰς δικαιοσύνην λελόγιστο ἢ πίστις, εἰ μὴ καρπὸν αὐτῆς τὸν παῖδα προσήνεγκεν».

²¹ Ἰακ., β' 19.

²² Γαλ., ε' 6.

²³ π. Εὐσεβίου Ματθοπούλου, *Ὁ προορισμὸς τοῦ ἀνθρώπου*, Ἔκδοσις Ἀδελφότητος Θεολόγων ἢ «Ζωή», Ἀθήναι 1991¹⁷, σελ. 78.

²⁴ Ἀλεξάνδρου Ν. Τσιριντάνη, *Ἡ πίστις ὡς βίωμα*, Γ' τόμος, Ἐκδόσεις Συζήτησις, Ἀθήναι 1982, σελ. 179.

²⁵ *Ματθ.*, στ' 10.

²⁶ Δωροθέου ἄββᾶ, *Διδασκαλία διάφοροι*, «Περὶ ἀποταγῆς» 28, *ΕΠΕ*, Φιλοκαλία τῶν Νηπτικῶν καὶ Ἀσκητικῶν 12, 290· Διδ. Α', ιδ', *PG* 88, 1636 CD: «Καὶ οὕτω κόπτων κόπτων [ένν. τὸ ἴδιον θέλημα] εἰς συνήθειαν ἔρχεται τοῦ κόπτειν, καὶ ἐκ τῶν μικρῶν ἄρχεται καὶ τὰ μεγάλα μετὰ ἀναπαύσεως κόπτειν, καὶ οὕτω λοιπὸν ἔρχεται μήτε ὅλως ἔχειν θέλημα, ἀλλ' εἴ τι δ' ἂν γένηται ἀναπαύει αὐτόν, ὡς ὅτι αὐτοῦ ἐστὶ. Καὶ αὐτοῦ μὴ θέλοντος ποιῆσαι τὸ θέλημα αὐτοῦ, εὐρίσκεται πάντοτε ποιῶν αὐτό. Ὅς γὰρ ἴδιον θέλημα οὐκ ἔχει, ἕκαστον γινόμενον ἴδιον αὐτοῦ ἐστὶ. Καὶ οὕτως εὐρίσκεται, ὡς εἶπομεν, μὴ ἔχων προσπάθειαν, καὶ ἐκ τῆς ἀπροσπαθείας, ὡς εἶπον, ἔρχεται εἰς τὴν ἀπάθειαν»· Δωροθέου ἄββᾶ, *Ῥήματα διάφορα ἐν συντόμῳ* 12, *ΕΠΕ*, Φιλοκαλία τῶν Νηπτικῶν καὶ Ἀσκητικῶν 12, 648· *Διδασκαλία ψυχοφελεῖς διάφοροι*, Διδ. ΙΘ', *PG* 88, 1809 BC: «Ὁ μὴ ἔχων ἴδιον θέλημα, πάντοτε τὸ ἴδιον ποιεῖ· ἐξότου γὰρ ἴδιον οὐκ ἔχει, εἴτι δ' ἂν καὶ γένηται, ἀναπαύει αὐτόν, καὶ εὐρίσκεται πάντοτε τὸ ἴδιον ποιῶν. Οὐ γὰρ θέλει τὰ πράγματα γίνεσθαι ὡς θέλει, ἀλλὰ θέλει ὡς γίνεται».

²⁷ *Β' Τιμ.*, γ' 1, γ' 5.

²⁸ *Φιλ.*, δ' 12.

²⁹ ὁ.π., δ' 13.

³⁰ *Λουκ.*, ιβ' 32.

³¹ Γρηγορίου Ναζιανζηνοῦ, *Πρὸς Ἀρειανοὺς καὶ εἰς ἑαυτόν* (Λόγος ΛΓ'), ed. J.-P. Migne, *PG* 36, 233.8-11: «Μικρόν μοι τὸ ποιμνιον· Ἄλλ' οὐκ ἐπὶ κρημνῶν φερόμενον. Στενὴ μοι ἡ μάνδρα, πλὴν λύκοις ἀνεπίβατος, πλὴν οὐ παρὰδεχομένη ληστήν, οὐδὲ ὑπερβαινομένη κλέπταις καὶ ζένοις».

³² «Ἐλπίσον ἐπὶ τὸν Θεόν», *Ζωή* 4309 (Φεβρουάριος 2017), σελ. 13.

³³ Ἰωάννου Κλίμακος, *Κλίμαξ*, Λόγος Λ', «Περὶ τοῦ συνδέσμου τῆς ἐναρέτου Τριάδος ἐν ἀρεταῖς· λέγω δὴ ἀγάπης, ἐλπίδος, καὶ πίστεως», κεφ. ιζ' (= ed. J.-P. Migne, *PG* 88, 1160 A).

³⁴ *Ἀριθμ.*, κ' 1-13· *Δευτ.*, λβ' 48-52.

³⁵ Γεωργίου Β. Μελέτη, *Πιστεύω στὸ σιωπηλὸ Θεό*, Ἔκδοσις Ἀδελφότητος Θεολόγων ἢ «Ζωή», Ἀθήναι 1996, σελ. 23-24.

³⁶ π. Εὐσεβίου Ματθοπούλου, *Ὁ προορισμὸς τοῦ ἀνθρώπου*, Ἔκδοσις Ἀδελφότητος Θεολόγων ἢ «Ζωή», Ἀθήναι 1991¹⁷, σελ. 77.

³⁷ *Φιλ.*, δ' 4.

³⁸ *Λουκ.*, η' 25.

³⁹ Ἀλεξάνδρου Ν. Τσιριντάνη, *Ἡ πίστις ὡς βίωμα*, Α' τόμος, Ἐκδόσεις Συζήτησις, Ἀθήναι 1980, σελ. 18.

⁴⁰ *Βασιλ. Δ'*, κδ' 14· *Σωσάννα*, κβ' 2.

⁴¹ Γρηγορίου Ναζιανζηνοῦ, *Εὐδοξίῳ ῥήτορι* (Ἐπιστολὴ Π'), ed. P. Gallay, 80, 2.3-5 (= ed. J.-P. Migne, *PG* 37, 153 C)

⁴² *Λουκ.*, ιη' 8.

⁴³ Ἀπὸ τὸ ἀπολυτίκιο τῆς Ἁγίας Αἰκατερίνης.